

**Kitta szmaragdowa – podgatunek
nominatywny *C.ch.chinensis*
o najszerszym zasięgu.**

Zielone sroki

PIOTR GRYZ

www.ornitofrenia.pl

Mają zgrabne sylwetki, czarne maseczki na głowie, potężne czerwone dzioby i żywo zielone upierzenie, które maskuje je w gęstwinie lasu. Całości dopełnia niesamowity spryt, inteligencja, ruchliwość i ciekawość charakterystyczna dla ptaków krukowatych. Te ptaki to kitty z rodzaju *Cissa*, w języku angielskim nazywane zielonymi srokami.

Krukowate (Corvidae) to bardzo duża rodzina ptaków, do której należy 128–169 gatunków zgrupowanych w 22–24 rodzajach i 6 podrodzinach. Należą do niej ptaki średniej wielkości lub duże (długość 20–69 cm; masa ciała 0,39–1,625 kg), zamieszkujące

cały świat z wyjątkiem Antarktyki. Na rozległych terenach swojego występowania przystosowały się do życia w najprzeróżniejszych środowiskach, od arktycznej tajgi, przez pustynie, aż po lasy tropikalne. Wszystkie charakteryzuje mocny dziób, a nozdrza większości gatunków chronione są przez szczeciniaste pióra. U większości dominuje czarna barwa upierzenia, choć istnieją też gatunki z białymi, szarymi czy brązowymi elementami upierzenia. Spora część krukowatych ma także niebieskie ubarwienie, które jednak nie pochodzi z barwników, ale jest efektem rozproszenia lub załamania światła. Przykładem niebieskich krukowatych może być większość przedstawicieli rodzaju *Urocissa*, w języku angielskim nazywanych niebieskimi srokami (*blue magpies*). Najbardziej niezwykle są jednak ich najbliższe kuzynki, należące do rodzaju *Cissa*. Niezwykłość tych ptaków polega na tym, że w ich upierzeniu dominuje rzadka u ptaków krukowatych zieleń, i to o niezwykle intensywnych i żywych odcieniach. Z tego powodu one z kolei nazywane są zielonymi srokami (ang. *green magpies*). Dlaczego jednak nie są niebieskie jak ich najbliższe kuzynki i jakim cudem u ptaków krukowatych pojawiło się tak niezwykle upierzenie?

Kitta szmaragdowa i jej kuzynki

Zarówno niebieskie, jak i zielone sroki należą do podrodziny kitt *Cissinae*, obejmującej 9–14 gatunków i 2 rodzaje. Do rodzaju *Cissa* należy 4–8 gatunków, z których największa i najlepiej znana jest kitta szmaragdowa *Cissa chinensis*. Podobnie jak jej kuzynki – zachowaniem, inteli-

Kitta żółtoczelna *C. (ch.) margaritae* jest endemitem okolic góry Langbian w południowym Wietnamie.

rys. Piotr Gajz

gencją, pokrojem i długim, schodkowym ogonem może ona przypominać żyjącą w Polsce srokę zwyczajną *Pica pica*. Na tym jednak podobieństwa w zasadzie się kończą, zwłaszcza jeśli chodzi o barwę upierzenia i rozmiary. Sroka zwyczajna osiąga długość 46–50 cm, podczas gdy kitta szmaragdowa mierzy zaledwie 37–39 cm, wliczając długości, mocno schodkowy ogon o długości 17–21 cm. Pod względem masy ciała różnica jest jeszcze większa, gdyż sroka zwyczajna, osiągając masę 185–270 g, jest prawie dwukrotnie cięższa od ważącej 120–133 g kitty (Madge 2020).

Pozostałe gatunki zielonych srok są jeszcze mniejsze. Ich delikatną budowę rekompensują jednak silne, choć dość krótkie nogi oraz przede wszystkim masywne czerwone dzioby, bardziej przypominające dzioby kruków niż srok. Są one potężną bronią oraz uniwersalnym narzędziem. Unikalną cechą kitty szmaragdowej i jej kuzynek jest także to, że ich nozdrza zakrywają zwykłe pióra, a nie – jak u pozostałych krukowatych – pióra włosowate.

Wyróżnia się 5 podgatunków kitty szmaragdowej, różniących się detalami upierzenia, morfologią i zasięgiem geograficznym. Podgatunek nominatywny *C. c. chinensis* zamieszkuje tereny u podnóża Himalajów, skąd jego areal ciągnie się przez północne Indie (Arunachal Pradesh, południowy Assam), Bangladesz, północną Mjanmę aż po skrajnie południowy Laos. Ma on intensywnie zielone upierzenie, a w tylnej części ciemienia niewielki czubek. Od nasady dzioba przez oba boki głowy biegną czarne przepaski, okalające także oczy i łączące się ze sobą pod czubkiem na karku. Taka „maska złoczyńcy” działa na podobnej zasadzie jak maska dzierzb – najbliższych kuzynek

ptaków krukowatych, ułatwiając widzenie w ostrym tropikalnym słońcu. Z zieloną barwą upierzenia kontrastuje także czerwono-brązowa barwa znacznej części skrzydeł oraz lotki trzeciorzędowe z wyraźnymi czarno-białymi zakończeniami, tworzącymi na złożonym skrzydle wzór drabiny. Również sterówki, z wyjątkiem centralnej pary, mają czarno-białe końce, a spód ogona jest błydy z czarniawym paskiem u podstawy. Tęczówka ma barwę ciemnobrązową, a oczy okala dodatkowo karminowoczerwona obrączka oczna, która, gdy ptak jest podniecony, może zostać napompowana krwią, tworząc ozdobę.

Podgatunek *C. ch. minor* z Sumatry i Borneo jest podobny do nominatywnego, ale mniejszy, natomiast *C. ch. robinsoni* z południowo-zachodniej Tajlandii i Półwyspu Malajskiego ma większe białe pola na końcach lotek trzeciorzędowych. Pozostałe dwa podgatunki wyróżniają się żółtymi elementami upierzenia, dlatego też czasami traktowane są jak odrębny gatunek – kitta żółtoczelna *C. (ch.) margaritae*. Warto też podkreślić, że kitta żółtoczelna jest endemitem zamieszkującym jedynie okolice góry Langbian w południowym Wietnamie. Ma ona żółte ciemię z wyraźnymi białymi plamami na lotkach trzeciorzędowych oraz najdłuższy ogon w obrębie swojego rodzaju. Podgatunek *C. ch. klossi* ze środkowego Wietnamu i środkowego Laosu jest bardzo podobny, ale ma żółtozielone ciemię z żółtą jedynie jego przednią częścią (Madge i Burn 1994).

Do kitty szmaragdowej bardzo podobna jest kitta zielona *C. hypoleuca*, która jest jednak zauważalnie mniejsza (długość 34–35 cm i masa ciała ok. 125 g) i różni się wyraźnie krótszym ogonem, proporcjonalnie dłuższym czubkiem na

Kitta zielona
ze środkowo
wietnamskiego
podgatunku
C. h. chauleti.

fol. Kzysztal Merski

głowie, bladozielonymi końcami lotek trzeciorzędowych oraz żółtym nalotem na spodzie ciała. Podobnie jak kitta szmaragdowa, ma aż 5 (pod)gatunków, różniących się głównie intensywnością żółtej barwy na spodzie ciała, długością ogona i zasięgiem geograficznym. Podgatunek *C. h. chauleti* ze środkowego Wietnamu jest najjaśniejszy i najintensywniej żółty, a barwa ta rozciąga się aż na głowę, gdzie jest jednak mniej intensywna. Ogon (zwłaszcza końce zewnętrznych sterówek) jest wyblakły, brązowo-płowy. *C. (h.) concolor* z północnego Wietnamu ma ciemnozielony wierzch ciała i jaśniejszy spód, z mało wyraźnym żółtym nalotem i bladymi, płowożółtymi końcami sterówek. *C. (h.) jini* z południowych Chin (południowy Syczuan – południowe Guangxi) ma najmniej żółtej barwy w upierzeniu i dłuższy ogon niż pozostałe podgatunki, a jego sterówki są lekko płowe na końcach. *C. (h.) katsumatae* z Hainanu jest podobny *C. (h.) jini*, ale środkowe sterówki ogona ma żółtozielone z niebieskoszarymi (nie płowożółtymi) zakończeniami, a końcówki lotek trzeciorzędowych ma bardziej niebieskie niż zielone.

Według niektórych badaczy, podgatunki *C. h. concolor*, *C. h. jini* i *C. h. katsumatae* są odrębnymi gatunkami, choć różnice morfologiczne między nimi nie są wyraźne, a ich dokładny zasięg geograficzny (poza ostatnim) jest słabo poznany. Nie wiadomo więc, w jakim stopniu populacje tych (pod)gatunków są od siebie odizolowane. Do tej pory nie przeprowadzono także szczegółowych badań genetycznych i porównań głosu tych form. Jest więc całkiem możliwe, że zróżnicowanie taksonomiczne rodzaju *Cissa* jest większe, niż się obecnie przyjmuje. Dowodem na to jest także historia ostatnich dwóch endemicznych gatunków zielonych kitt – kitty białookiej *Cissa jefferyi* z północnego Borneo i kitty krótkosternej *Cissa thalas-*

Wybarwiona luteiną
kitta zielona z chińskiego
podgatunku *C. h. jini*.

sina z Jawy, które również były traktowane jako podgatunki kitty zielonej. Obie różnią się jednak najwyraźniej od pozostałych form zielonych srok. Przede wszystkim są najmniejsze (długość ok. 33 cm u pierwszej i ok. 31 cm u drugiej, masa ciała 125–130 g), co częściowo wynika z ich znacznie krótszych ogonów (długości 10,1–11,8 cm u kitty krótkosternej). Ponadto ich czubki na ciemieniu są znacznie krótsze od tych u form kontynentalnych, ale – co ciekawe – zastępują je inne ozdoby. Ich czarne przepaski biegnące w okolicy oczu rozciągają się bowiem ku górze, tworząc dodatkowe dwa czarne czubki, przypominające nieco rogi i usytuowane w okolicach brwi. Obie mają też masywniejsze dzioby, a kitta białooka – jak nazwa wskazuje – ma nietypową jak na kittę, jasną tęczę oka.

Wszystkie te cechy oraz różnice w wokalizacji sprawiły, że wyspowa kitty została wydzielona – początkowo w jeden odrębny gatunek. Niedawne badania (van Belen i in. 2011) wykazały jednak, że kitta krótkosterna i białooka to także odrębne gatunki, wyraźnie różniące się pod względem morfologii i głosu. Badania molekularne wykazały również, że kitta krótkosterna jest najstarszym gatunkiem kitty, który mógł pojawić się już w późnym pliocenie lub wczesnym plejstocenie (2,8–2,0 Ma; Fernando i in. 2017).

rys. Piotr Gnyz

Wyblakia kitta zielona z podgatunku *C. h. jini*.

Szacuje się, że dopiero w środkowym bądź późnym plejstocenie (2,6–1,5 Ma) pojawiły się kolejne gatunki – kitta szmaragdowa i zielona. Niestety, badań molekularnych do tej pory nie potwierdzały dane paleontologiczne. Dopiero w minionym roku opisano pierwsze prehistoryczne szczątki zielonych srok, znalezione w jaskini Dieu w Wietnamie i datowane na późny plejstocen (23–25 tys. lat temu; Boev, 2022). Przypisano je do dwóch dzisiejszych gatunków – kitty szmaragdowej i właśnie do kitty krótkosternej – dziś zagrożonego wyginięciem endemitu wyspy Jawa. Wygląda więc na to, że drugi z tych gatunków jest reliktem, który jeszcze w plejstocenie miał znacznie szerszy zasięg. Być może z dawnych terenów występowania został wyparty przez szmaragdową kuzynkę, której szczątki także znaleziono w tej samej jaskini. Niestety, są to jak do tej pory jedyne prehistoryczne szczątki zielonych srok i dlatego o ich przeszłości wciąż niewiele wiadomo.

Sroki zmieniające kolory

Będąca efektem rozszczepienia światła barwa niebieska nie jest niczym niezwykłym u ptaków krukowatych. Niebieskie elementy upierzenia, oprócz części kitt, mają także

Kitta białooka *Cissa jefferyi* jest endemitem północnego Borneo

foto: Marcin Solowiej

różne modrowronki (*Aphelocoma*, *Cynaolyca*), modrosójki *Cyanocitta*, czy nawet sójki *Garrulus*. Co jednak gdy między struktury ich upierzenia dostanie się żółty barwnik z grupy karotenoidów – luteina? Wtedy niebieska modrowronka lub kitta stanie się jaskrawozielona. To właśnie luteina odpowiada za niezwykle ubarwienie zielonych srok. Warto też nadmienić, że ta sama luteina jest składnikiem diety człowieka i barwnikiem organicznym (E161b) otrzymywanym z traw, a ponadto charakteryzuje się wyjątkowymi właściwościami prozdrowotnymi. Jest między innymi bardzo istotna dla prawidłowego funkcjonowania narządu wzroku, a jej naturalnymi źródłami są przede wszystkim żółtka jaj, naturalne tłuszcze zwierzęce oraz różne rośliny, np. szpinak, groch, brokuły, papryka, pomidory, marchew, cytrusy czy cykorja.

Skąd jednak luteina bierze się w diecie zielonych srok? Przecież kitty nie jedzą trawy, a na zjedanie przez nie owoców nie ma przekonujących dowodów. Wiadomo natomiast, że kitty są drapieżnikami, których ulubionym przysmakiem są chrząszcze Coleoptera, zwłaszcza z rodzin poświętnikowatych Scarabaeidae, ryjkowcowatych Curculionidae, kruszczykowatych Cetoniidae, kózkowatych Cerambycidae i sprzążkowatych Elateridae. Oprócz tego bardzo chętnie zjadają owady prostoskrzydłe Orthoptera, modliszki (Mantodea), pluskwiaki równoskrzydłe Homoptera, motyle Lepidoptera, duże mrówki Formicidae, karaczany Blattodea, niektóre pareczniki Chilopoda, ślimaki Gastropoda, dziesięcionogi Decapoda i równonogi Isopoda. Jak się okazuje, to właśnie te bezkręgowce są głównym źródłem luteiny w diecie zielonych srok i to dzięki nim uzyskiwana jest przepiękna zielona barwa. Nie są one jednak jedynym elementem diety kitt. Szczególnie w okresie lęgowym częstymi ofiarami tych ptaków są różne drobne

kregowce – małe płazy, węże, jaszczurki, a ponadto ptasie jaja i pisklęta. Obserwowano między innymi, jak jeden z osobników wlatywał do opuszczonego budynku, aby plądrować gniazda salangany zmiennej *Collocalia esculenta*. Wielokrotnie widywano też kitty wyjadające larwy z gniazd szerszeni (*Vespa*). Przy czym gęste upierzenie chroni te ptaki przed ukąszeniami owadów. Obserwowano także kitty żerujące na padlinie. Część z tych pokarmów, zwłaszcza jaja, również stanowi bogate źródło luteiny. Co jednak, gdy zabraknie pokarmu bogatego w ten związek?

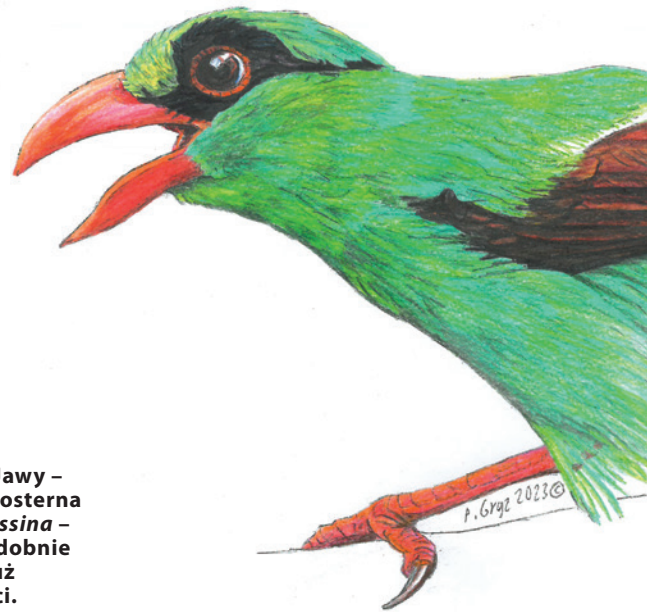
Okazuje się, że wtedy kitty blakną – jaskrawozielone, żółte i czerwone barwy upierzenia stają się odpowiednio jasnoniebieskie, białawe i bladobrazowe. Tak ubarwione kitty można najczęściej zaobserwować w niewoli, gdy hodowcy nie potrafią zapewnić im odpowiedniego pokarmu. Jak się jednak okazuje, nie jest to jedyny powód. Luteina jest bowiem barwnikiem bardzo nietrwałym. Do tego stopnia, że gdy ptak przez dłuższy czas wystawiony jest na działanie ostrego tropikalnego słońca, jego upierzenie również blaknie, stając się częściowo lub całkowicie jasnoniebieskie. Gdy jednak podamy kittom pokarm bogaty w luteinę, zielone upierzenie szybko pojawia się znowu. Bywa również, że upierzenie blaknie w miarę jego zużywania się. Uważa się, że te piękne zielone barwy to efekt przystosowania do życia w tropikalnych lasach, w których zieleń i brąz stanowią doskonały kamuflaż.

Leśne sroki

Kitty zamieszkują tropikalne i subtropikalne, wiecznie zielone lasy liściaste i mieszane, głównie na wyżynach, na wysokości 500–2735 m n.p.m. Tylko kitta zielona preferuje nieco niższe położone tereny, zwłaszcza na obszarze współwystępowania z kittą szmaragdową – co zapewne przyczynia się do ograniczenia konkurencji między oboma gatunkami. Co ciekawe, oba te gatunki chętnie zamieszkują także obrzeża lasów, plantacji herbaty i kardamonu oraz lasy wtórne z zaroślami, wąwozami i gąszczem bambusa, zwłaszcza położone wzdłuż cieków wodnych.

Za sprawą zielonego upierzenia i niezwyklej ruchliwości, kitty łatwiej usłyszeć, niż zobaczyć. Zielone sroki to bardzo hałaśliwe ptaki, które swoją obecność sygnalizują zwykle głośnymi, przenikliwymi nawoływaniem, różniącymi się intensywnością, barwą i tonacją. Zielone kitty widywane są zwykle pojedynczo, w parach lub w małych grupach rodzinnych i pozostają w ciągłym ruchu, przeskakując się przez gąszcz roślinności. Z tego też powodu obserwacje tych ptaków trwają zwykle tylko kilka sekund, po czym zielone sroki znikają tak samo niespodziewanie, jak się pojawiły. Często bywa też, że tworzą mieszane stada razem z sójkowcami *Garrulax* i dziwogonami *Dicrurus*. Te hałaśliwe, mieszane grupy podczas żerowania przemieszczają się z jednego lasu do drugiego, unikając otwartych przestrzeni, np. dużych polan. Ptaki wszystkich tych gatunków najwyraźniej czerpią korzyści ze swojego towarzystwa, choć nie do końca wiadomo jakie.

Ciekawe jest również, że mimo stosunkowo krótkich nóg, kitty chętnie żerują na ziemi, rozgrzebując ściółkę. Z drugiej strony równie chętnie żerują w gęstych krze-

Endemit Jawy – kitta krótkosterna *Citta thalassina* – prawdopodobnie wymarła już na wolności.

wach i między wiszącymi pnączami, a czasami można je zobaczyć nawet w koronach drzew. Środowisko życia zielonych srok, ich maskujące upierzenie, ruchliwość, inteligencja i skryta natura sprawiają, że tak naprawdę mało wiadomo o ich biologii, zwłaszcza o biologii lęgowej. Wiemy, że kitty składają jaja w kwietniu i maju w Indiach i Mjanmie, w maju w Wietnamie oraz od października do kwietnia na Borneo i Jawie. Solidne gniazdo budowane jest przez oba ptaki z pary i stanowi je czarka spleciona z gałązek, umiejscowiona zwykle w rozwidleniu blisko pnia lub wokół co najmniej trzech łodyg bambusa. Jest ona poprzetykana korzonkami i liśćmi, stosunkowo głęboka i wyścielona suchą trawą, mchem oraz piórami. Gniazdo jest zwykle dobrze ukryte na małym drzewie, na wysokości 2–6 m nad ziemią, wśród krzewów lub w bambusowym gąszczu. U kitty krótkosterniej ma ono wysokość ok. 8 cm, średnicę zewnętrzną 17–18 cm, wewnętrzną ok. 11 cm oraz głębokość ok. 6,5 cm.

Kitta krótkosterna składa 1–2 owalnych, lekko błyszczących, żółtawobiałych jaj, pokrytych kilkoma szarofioletowymi plamkami i równomiernie rozmieszczonymi na całej powierzchni mniejszymi plamkami czerwonożółtymi. Jaja te mają wymiary: 31,1–34,3 x 22,0–23,30 mm (van Belen i in. 2011). U kitty szmaragdowej i zielonej, choć jaja są podobne, zniesienie jest znacznie większe i wynosi 3–7 jaj, a u kitty białookiej jego wielkość nie została poznana. W przypadku kitty zielonej i szmaragdowej jaja wysiaduje samica przez 18–20 dni, a pisklęta opuszczają gniazdo po ok. 25 dniach od wyklucia. Zwykle przeżywają tylko dwa pisklęta, które jednak mogą dożyć nawet 20 lat. U pozostałych gatunków długość inkubacji i szczegóły opieki nad potomstwem w naturze nie zostały do tej pory poznane.

Dalszy los kitt

Jak widać, zielone sroki to ptaki wciąż słabo poznane. Nie jest znana dokładna liczba ich gatunków, podobnie jak

rys. Piotr Gyz

szczegóły ich biologii, zwłaszcza lęgowej. Najgorsze jest jednak, że również liczebność tych ptaków nie jest znana. Mimo to BirdLife International określa je jako gatunki najmniejszej troski (LC, BirdLife International 2023) i nie uznaje za zagrożone wyginięciem. Wyjątkiem jest jedynie endemit Jawy – kitta krótkosterna, która jest krytycznie zagrożona wyginięciem (CR; BirdLife International 2023). Ten mało znany gatunek o mocno ograniczonym zasięgu znany jest z zaledwie 18 stanowisk, a jego liczebność oceniana jest na zaledwie 50–249 dojrzałych osobników (BirdLife International 2023), przy czym brak jego aktualnych stwierdzeń wskazuje, że na wolności mógł już wyginąć.

Podejrzewa się, że liczebność kitty krótkosternej spadła o 50–79 proc. w ciągu ostatnich trzech pokoleń (20 lat), ale najgorsze jest to, że nawet jeżeli wciąż występuje w ostatnich skrawkach jawajskich lasów, oczekuje się dalszego spadku jej liczebności o 30–49 proc. w ciągu następnych trzech pokoleń. Nie do końca wiadomo, z jakiego powodu kitta krótkosterna stanęła na krawędzi zagłady. Był to umiarkowanie popularny ptak łowny na Jawie, choć dawniej był często chwytany i sprzedawany na lokalnych targach do chowu klatkowego. Zapewne to, w połączeniu z dewastacją lasów na Jawie, doprowadziło do jego zagłady. Obecnie podejmuje się próby uratowania tego gatunku m.in. poprzez program hodowli w niewoli. Jest on realizowany w Cikananga Wildlife Center w Sukabumi na Jawie oraz w kilku innych ogrodach zoologicznych, m.in. w Bogorze (Jawa), Czechach, Wielkiej Brytanii i USA. W niektórych z tych ośrodków kitty krótkosterne z powodzeniem się rozmnażają, tak więc jest szansa na uratowanie tego gatunku, o ile jego wyspa nie zostanie doszczętnie zdevastowana i pozbawiona lasów.

Sytuacja pozostałych kitt nie wydaje się aż tak dramatyczna. Kitta szmaragdowa jest lokalnie pospolita w większej części zasięgu, choć wyraźnie rzadsza w zachodnich Himalajach (Uttarakhand w Indiach). Należy jednak zauważyć, że niektóre populacje, jak te z południowych

Chin (prowincje Guangxi i Yunnan) i Sumatry (góry Barisan), praktycznie są nieznanne. Wydaje się jednak, że rozległy zasięg tego gatunku i upodobanie lasów wtórnych prawdopodobnie zapewnią mu przetrwanie w przyszłości. Liczebność kitty zielonej również nie jest znana, choć w niektórych częściach Wietnamu wydaje się lokalnie pospolita. W Tajlandii jest rzadka i bardzo rzadka w skrajnie południowo-wschodniej części. Izolowane populacje, będące być może odrębnymi gatunkami, jak *C.(h.) jini* w Chinach oraz *C.(h.) katsumatae* na Hajnanie, wydają się zagrożone ze względu na ich ograniczony zasięg oraz odizolowanie od innych populacji. Również liczebność kitty białookiej z Borneo nie jest znana, choć uznano ją za gatunek najmniejszej troski (LC; BirdLife International 2023). Wydaje się, że gatunek ten nie jest rzadki w lasach położonych na większych wysokościach Parku Narodowego Mt. Kinabalu. Znany jest również z Parku Narodowego Gunung Mulu (Sarawak). Dopiero niedawno odnotowano go w Kalimantanie, w górach Menyapa.

Trudno przewidzieć jaka będzie przyszłość zielonych srok, gdyż faktyczna liczebność nawet tych najszerzej rozpowszechnionych nie jest znana. Szczególnie narażone na wyginięcie są odizolowane populacje, będące potencjalnie nowymi gatunkami. Żeby je zachować, konieczne jest lepsze poznanie ich biologii oraz środowiska i objęcie ich ochroną. Miejmy nadzieję, że zielone sroki wkrótce poznamy lepiej i że te wyjątkowo piękne krukowate nie znikną z naszej planety.

Specjalne podziękowania za zdjęcia dla Krzysztofa Merskiego i Marcina Solowieja.

Literatura

- van Balen, S.(B.); Eaton, J.A. i Rheindt, F.E. 2013. Biology, taxonomy and conservation status of the Short-tailed Green Magpie *Cissa [t.] thalassina* from Java. *Bird Conservation International* 23(1):93-109.
- BirdLife International 2023. Genus *Cissa* in IUCN Red List for birds.
- Boev Z. 2022. Late Pleistocene and Early Holocene Birds of Northern Vietnam (Caves Dieu and Maxa I, Thanh Hoa Province). *Paleornithological Results of the Joint Bulgarian-Vietnamese Archaeological Expeditions, 1985–1991 (Paleoavifaunal Research)*. *Quaternary* 5 (31) pp. 80-81.
- del Hoyo J., Collar N. i Christie D.A. 2020. Bornean Green-Magpie (*Cissa jefferyi*), version 1.0. W: *Birds of the World* (red: J. del Hoyo, A. Elliott, J. Sargatal, D.A. Christie, and E. de Juana). Cornell Lab of Ornithology, Ithaca, NY, USA
- Madge, S. 2020. Common Green-Magpie (*Cissa chinensis*), Indochinese Green-Magpie (*Cissa hypoleuca*), wersja 1.0. W: *Birds of the World* (red: J. del Hoyo, A. Elliott, J. Sargatal, D.A. Christie, i E. de Juana). Cornell Lab of Ornithology, Ithaca, NY, USA.
- Madge S. i Burn H. 1994. *Crows and Jays: a Guide to the Crows, Jays and Magpies of the World*. Christopher Helm, London, UK.
- Madge S., Sharpe C.J. i Christie D.A. 2020. Javan Green-Magpie (*Cissa thalassina*), wersja 1.0. W: *Birds of the World* (red: J. del Hoyo, A. Elliott, J. Sargatal, D.A. Christie i E. de Juana). Cornell Lab of Ornithology, Ithaca, NY, USA
- Fernando S.W., Townsend Peterson A. i Li S.-H. 2017. Reconstructing the geographic origin of the New World jays. *Neotropical Biodiversity* 3:1, 80-92